

Kuchnia w języku
i kulturze
dawniej i dziś

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3771

50^{lat}
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Kuchnia w języku i kulturze dawniej i dziś

pod redakcją
TOMASZA GĘSINY i WIOLETTY WILCZEK

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne
MIROŚLAWA SIUCIAK

Recenzent
ANNA WOJCIECHOWSKA

Spis treści

Wprowadzenie (Tomasz Gęsina, Wioletta Wilczek)	7
--	---

CZĘŚĆ PIERWSZA

Kulinaria przeszłości – dawna kuchnia w języku i tekście

ALICJA BRONDER, DOROTA HAMERLOK

MasterChef XVII w. – studium porównawcze pierwszej polskiej książki kulinarnej <i>Compendium ferculorum</i> oraz współczesnych publikacji o tematyce kulinarnej	13
---	----

MAŁGORZATA BROSKO, MAGDALENA WOJTYKA

<i>Wiercimak, warząchew, dzieża</i> – z historii zapomnianych nazw naczyń i przyrządów kuchennych	27
---	----

KAMIL KRAKOWIECKI

Między kuchnią, religią i medycyną. O języku dzieła <i>De herba vetonica</i> Antoniusza Muzy	36
--	----

CZĘŚĆ DRUGA

Nowoczesność i tradycja – współczesne odslony kulinarne

TOMASZ GĘSINA, ADRIANA LOIODICE

<i>Buon appetito!</i> Doświadczenia zmysłowe włoskich potraw i miejsc z nimi związanych w najnowszej literaturze polskiej	49
---	----

ALEKSANDRA KALISZ

Neo- czy postneo-telewizja? Oblicze polskiej telewizji na przykładzie poradników kulinarnych	62
--	----

ALEKSANDRA KOENIG

Analiza porównawcza struktury, pragmatyki i leksyki w dawnym i współczesnym przepisie kulinarnym (na podstawie przepisów: Marii Ochorowicz-Monatowej *Galantyna z prosięcia* i Kingi Paruzel *Faszzerowana pieczeń z indyka*) 75

MARIA CZEMPKA-WEWIÓRA, ANNA GAŁĘZIOWSKA-KRZYSTOLIK

Kuchnia polska – uwagi do wydań z połowy i końca XX wieku 85

CZĘŚĆ TRZECIA

Smaki świata i lokalnej kuchni – kulinaria narodowe i regionalne

GVANTSA KOBAKHIDZE

Gruzja kręci się wokół kuchni 103

AKYLAI ABYLKADYR KYZY

Kuchnia jako element kirgiskiej kultury 120

BEATA KISZKA, WIOLETTA WILCZEK

Nudle, karminadle i kreple, czyli kuchnia śląska bez tajemnic 131

Noty o autorach 143

Wprowadzenie

Moją kuchnię widzę jako dar dla innych – zawsze gotuję dla innych, nigdy dla siebie. Jeśli jestem sama, jem na mieście. Bo jedzenie ma sens, jeśli człowiek to dzieli. Ma sens w kontekście biesiadowania w tej fantastycznej przestrzeni, jaka się wytwarza wokół stołu.

T. CAPPONI-BORAWSKA: *Moja włoska wyspa*

W kuchni zawsze jest ciekawie. To tu coś bulgocze, kipi, smaży się, coś się ciacha na kawałki, wylewa, rozlewa, tłucze, ubija, rozbija, coś paruje i coś się skrapla. Jest tak gęsto od wydarzeń, że panuje niemal święta, duchowa atmosfera.

M. ROSZKOWSKI: *Pisane słońcem*

Kuchnia – świat smaków i zapachów... Jedzenie to nie tylko zaspokajanie podstawowych potrzeb, ale też smakowanie potraw czy zachwywanie się ich wyglądem. Zarówno przyrządzanie, jak i spożywanie dań może być przyjemnością dla ciała i duszy, podróżą w świat magii, zmysłowości i wrażeń sensualno-estetycznych. Od wieków kuchnia kształtowała życie poszczególnych rodzin, społeczności czy narodów. Stawała się wyznacznikiem identyfikacji kulturowej, stanowiąc o tożsamości danej jednostki na kulinarnym mapie świata. Rozwijała życie towarzyskie, tworzyła więzi między ludźmi, bazujące na wspólnym doświadczeniu spotkań przy stole. Wyzwalała klimat biesiadny, odświętny i uroczysty. Bogactwo składników, wyjątkowość receptur i tradycja przygotowywania dań sprawiają, że kulinaria nieustannie pobudzają apetyt...

Tematyka kulinarna stała się inspiracją do zorganizowania konferencji naukowej nt. „Kuchnia w języku i kulturze dawniej i dziś” (Katowice, 9 maja 2017 r.). Inicjatywa wydarzenia została podjęta przez Instytut Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej we współpracy z Katedrą Międzynarodowych Studiów Polskich oraz Szkołą Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Uczestnikami konferencji byli studenci, doktoranci i pracownicy wymienionej uczelni, reprezen-

tujący różne jej jednostki. Efektem ich kulinarnych tropów badawczych są teksty zawarte w niniejszym tomie. Kilka z nich powstało w wyniku ożywionej dyskusji nad zaprezentowanymi wystąpieniami i zainteresowaniem tematyką kuchenną. Autorzy artykułów podjęli różnorodną problematykę związaną z tym zagadnieniem w ujęciu historycznym i współczesnym. Ważnym aspektem badań była także kuchnia narodowa i regionalna. Wymienione kręgi tematyczne stały się podstawą do wydzielenia trzech części niniejszej pracy.

W części *Kulinaria przeszłości – dawna kuchnia w języku i tekście* znalazły się prace poświęcone analizom dawnej leksyki i tekstów. Centrum zainteresowania autorek pierwszego artykułu stanowi najstarsza polska książka kulinarna *Compendium ferculorum* autorstwa Stanisława Czernieckiego, zestawiona ze współczesnymi publikacjami o tematyce kulinarnej. Diachroniczne porównanie tekstów zostało przeprowadzone na kilku poziomach: strukturalnym, kognitywnym, stylistycznym i pragmatycznym, co umożliwiło wskazanie podobieństw i różnic w sposobie realizacji gatunku książki kucharskiej dawnej i współczesnej. Autorki drugiego tekstu skupiły swą uwagę badawczą na leksyce związanej z nazwami dawnych naczyń i narzędzi kuchennych. Źródło analizy stanowił materiał językowy wyekscerpowany z historycznych słowników języka polskiego, który umożliwił prześledzenie zawartości pola leksykalnego NACZYNIA KUCHENNE. Przemiany w zakresie słownictwa zostały zestawione z wątkami kulturowymi i społecznymi, również będącymi podstawą zmienności wyrazów w obrębie wymienionej kategorii. Kolejny artykuł dotyczy łacińskiego dzieła *De herba vetonica* Antoniusza Muzy, które łączy w sobie wątki z kilku dziedzin: kuchni, religii i medycyny. Przekonanie o synkretycznym charakterze utworu było spowodowane występowaniem w nim elementów książek kucharskich, tekstów medycznych i formuł o funkcji kultowej, co zaowocowało analizą warstwy leksykalnej wymienionych dyscyplin. Autor prześledził także zróżnicowanie osobowych form czasownika i częstotliwość ich występowania w tekście.

Na drugą część – *Nowoczesność i tradycja – współczesne odśłony kulinarne* – złożyły się cztery teksty podejmujące różnorodne wątki dotyczące obecnego funkcjonowania sfery kulinarnej w różnych przestrzeniach. Niektóre prace miały charakter porównawczy – zestawiały współczesne obserwacje z dawnymi tekstami. W pierwszym artykule autorzy poddali oglądowi badawczemu receptę kuchni włoskiej w najnowszej literaturze polskiej. Przedmiotem opisu było doświadczanie włoskich potraw oraz miejsc z nimi związanych za pomocą zmysłów (smaku, węchu i wzroku). Istotną rolę w interpretacji stanowiły założenia geografii sensorycznej będącej elementem geopoetyki jako orienta-

cji badawczej. Dominującym punktem odniesienia była Toskania, która wraz z innymi miejscami Półwyspu Apenińskiego stworzyła literacką topografię sensualną opartą na smaku, zapachu oraz sferze wizualnej. Zagadnieniem przewodnim drugiej pracy jest przestrzeń telewizyjna i ewoluujący w jej obrębie gatunek poradnika kulinarnego. W artykule prześledzono zjawisko tematyzacji wspomnianego medium oraz scharakteryzowano złożoność gatunku pojawiającego się w nim poradnika. Przedmiotem refleksji były cztery programy telewizyjne: *Okrasa łamie przepisy*, *Ewa gotuje*, *Makłowicz w podróży* oraz *Ugotowani*, zróżnicowane pod względem formalnym i treściowym. Obserwacje pozwoliły na zestawienie tradycyjnych modeli paleo- i neo-telewizji z postneo-rzeczywistością, opartą na różnorodności tematycznej. Następny tekst porusza kwestię zmienności i trwałości leksyki dawnych i współczesnych przepisów kulinarnych. Opisu przekształceń gatunku przepisu dokonano na podstawie dwóch przykładowych tekstów, oddzielonych ponad stuletnim czasem powstania: przepisu pochodzącego z *Uniwersalnej książki kucharskiej...* Marii Ochorowicz-Monatowej (pierwsze wydanie: 1912) oraz tekstu zawartego w książce autorstwa Kingi Paruzel *Nie...zwykła kuchnia, bo każdy jest inny* (2014). Analiza była skupiona na transformacjach leksykalnych, formalnych i stylistycznych. Perspektywa porównawcza przyświecała też autorkom kolejnego tekstu, w którym zestawiły kilka zróżnicowanych czasowo wydań znanej książki kucharskiej *Kuchnia polska* (z roku 1959 oraz wersji późniejszych – z roku 1985 i 1993). Przedmiotem opisu były uwagi wstępne do publikacji, informacje o zasadach żywienia, organizacji pracy w kuchni czy sposobach przechowywania produktów. Ważkim aspektem badań była konfrontacja nazw potraw zawartych w poszczególnych wydaniach. Poczynione obserwacje pozwoliły wysunąć wnioski na temat przeobrażeń społecznych i polityczno-gospodarczych w Polsce oraz pozycji kobiety w polskiej rodzinie w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat.

Z kolei artykuły zebrane w części trzeciej – *Smaki świata i lokalnej kuchni – kulinaria narodowe i regionalne* – łączy tematyka sygnalizowana tytułem działu, powstała z chęci charakterystyki sfery kulinarnej skupiającej ludność zamieszkującą dane państwo lub region. Rozważania rozpoczyna tekst o kuchni gruzińskiej, w którym autorka prezentuje bogactwo smaków i różnorodność dań serwowanych w Gruzji. Szczegółowemu opisowi poddano, będącą składnikiem kultury biesiadnej, gruzińską *suprę* (uczte) i jej nieodłączne elementy: jedzenie, wino, toasty i śpiew, pełniące funkcję kulturową i integrujące lokalną społeczność. W artykule przedstawiono również tradycyjne gruzińskie potrawy narodowe. Prezentacja kuchni danego kraju była także założeniem kolejnego artykułu, który został poświęcony kuchni kirgiskiej. Towarzy-

szące autorce przeświadczenie o geograficznej i kulturowej odległości krajów Azji Środkowej, takich jak Kirgistan, zaowocowało przybliżeniem specyfiki życia Kirgizów i spożywanych przez nich tradycyjnych dań. Uwagę poświęcono także opisowi obyczajów dotyczących serwowania mięsa, nierozzerwalnie spajających świat kuchni ze sferą kulturową. Autorki ostatniego z tekstów pomieszczonych w tomie dokonały charakterystyki kuchni śląskiej jako egzemplifikacji kuchni regionalnej. Analiza nazw śląskich potraw została wzbogacona o kontekst kulturowy, ukazujący ich specyfikę, pochodzenie oraz zakorzenienie w tradycji. Funkcjonowanie wielu tradycyjnych potraw ma związek z dawną chłopsko-robotniczą społecznością regionu. Kuchnia śląska została także potraktowana jako element kulturowego dziedzictwa regionu, którego wykładnikami są: turystyka kulinarna, promocja lokalnych specjalów i okolicznościowych wydarzeń.

Artykuły zgromadzone w tej książce, pomimo iż wykorzystują często odmienne założenia metodologiczne, potwierdzają, że tematyka kulinarna stanowi impuls do inspiracji badawczych. Poczynione analizy i obserwacje prezentują bogaty materiał źródłowy, świadcząc tym samym o niezmiennie istotnej roli sztuki przyrządzania potraw w życiu człowieka. Złożoność i różnorodność podjętej problematyki przekonuje o możliwości dalszych, wieloaspektowych badań nad kuchnią w języku, literaturze czy kulturze.

Tomasz Gęsina, Wioletta Wilczek

Noty o autorach

Akylai Abylkadyr kyzy – doktorantka w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jej zainteresowania to: badanie odmian funkcjonalnych języka, język regionu, potoczność i codzienność w języku, zaburzenia mowy, język socjalizacji społecznej, tekst i dyskurs w języku mówionym i pisanym. Adres e-mail: akylai_90@mail.ru

Alicja Bronder – magister filologii polskiej, doktorantka w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, redaktor i korektor w Wydawnictwie Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Zainteresowania badawcze: genologia lingwistyczna, stylistyka historyczna, tekstologia, antropologia lingwistyczna, medioznawstwo. Adres e-mail: alicja.bronder@wp.pl

Małgorzata Broszko – magister filologii polskiej, doktorantka w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania naukowe: etymologia, zmiany semantyczne, historia języka polskiego, poprawność językowa. Adres e-mail: malgorzata.broszko@onet.pl

Maria Czempka-Wewióra – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, pracuje w Szkole Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jej zainteresowania koncentrują się wokół zagadnień kognitywno-kulturowych oraz glottodydaktycznych, a także możliwości wykorzystania wiedzy i praktyki logopedycznej w procesie nauczania języka polskiego jako obcego. Autorka artykułów w czasopismach i monografiach zbiorowych. Opracowała przystosowane do celów glottodydaktycznych opowiadanie Nataszy Goerke pt. *Paralele* zawarte w 6. tomie serii *Czytaj po polsku* (2007, 2011, 2016). Prowadziła wykłady i zajęcia gościnne na uniwersytetach w Bułgarii, Niemczech, na Słowacji, Ukrainie oraz we Włoszech. Od 2017 roku jest wpisana na listę egzaminatorów prowadzoną przez Państwową Komisję do spraw Poświadczania Znajomości Języka Polskiego jako Obcego. Adres e-mail: mczempka@poczta.onet.pl

Anna Gałęziowska-Krzystolik – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa. Romanistka i tłumacz przysięgły języka francuskiego. Przez wiele lat pracowała w Ośrodku Alliance Française przy Uniwersytecie Śląskim, gdzie uczyła języka francuskiego ogólnego i handlowego. Wielokrotnie przebywała na stażach pedagogicznych we Francji. Od 2011 roku jest pracownikiem Szkoły Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Obroniła doktorat na temat polskiej i francuskiej grzeczności językowej w epoce globalizacji. Pracuje ze studentami z całego świata i prowadzi zajęcia z języka polskiego jako obcego oraz z protokołu dyplomatycznego. Adres e-mail: annakrzystolik@wp.pl

Tomasz Gęsina – magister filologii polskiej, doktorant w Katedrze Literatury Porównawczej, wykładowca w Szkole Języka i Kultury Polskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Ukończył Podyplomowe Studia Kwalifikacyjne Nauczania Kultury Polskiej i Języka Polskiego jako Obcego. Interesuje się polską prozą XX i XXI wieku, teorią literatury (zwłaszcza badaniami nad kategorią przestrzeni) oraz glottodydaktyką polonistyczną. Autor artykułów publikowanych w czasopismach i monografiach zbiorowych. Współredaktor (wraz ze Zbigniewem Kadłubkiem) książki *Przestrzeń – literatura – doświadczenie. Z inspiracji geopoetyki* (Katowice 2016). Adres e-mail: tomasz.gesina@gmail.com

Dorota Hamerlok – magister filologii polskiej, doktorantka w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania badawcze: historia języka polskiego ze szczególnym uwzględnieniem zmian semantycznych i słowotwórstwa oraz fonologia współczesnego języka polskiego. Adres e-mail: dorota.hamerlok@onet.pl

Aleksandra Kalisz – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, asystentka w Zakładzie Historii Języka Polskiego Instytutu Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W 2012 roku ukończyła śląską polonistykę. Stopień doktora uzyskała w 2016 roku, broniąc rozprawy zatytułowanej *Stacje ogólne i tematyczne polskiej telewizji z perspektywy genologii lingwistycznej*. Praca powstała pod kierunkiem dr hab. prof. UŚ Iwony Loewe. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół języka telewizyjnego, genologii lingwistycznej, a także glottodydaktyki. Adres e-mail: o.kalisz@gmail.com

Beata Kiszka – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, asystentka w Zakładzie Historii Języka Polskiego Instytutu Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół onomastyki literackiej, antroponimii, stylistyki, historii języka polskiego i semantyki historycznej. Adres e-mail: beata.kiszka4@wp.pl

Gvantsa Kobakhidze – doktorantka w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Absolwentka filologii polskiej (Uniwersytet Śląski) oraz zarządzania marketingowego w usługach profesjonalnych, turystyce i mediach (Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach). Obecnie przygotowuje rozprawę doktorską na temat uwarunkowania identyfikacji kulturowej i językowej (na przykładzie stosunku do języka gruzińskiego) pod kierunkiem prof. dr hab. Jolanty Tambor. Adres e-mail: gvantsa.kobakhidze@gmail.com

Aleksandra Koenig – magister, absolwentka filologii polskiej, lektorka języka polskiego. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół semantyki historycznej języka polskiego, dydaktyki kultury w procesie kształcenia językowego cudzoziemców, komunikacji interkulturowej oraz nowych technologii i metod w nauczaniu kultury polskiej oraz języka polskiego jako obcego. Adres e-mail: olakoenig@mail.fr

Kamil Krakowiecki – magister, absolwent filologii klasycznej i filologii angielskiej w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Jego zainteresowania naukowe obejmują łacinę średniowieczną i nowożytną, gramatyzację i rozwój terminologii muzycznej. Adres e-mail: kamil.krakowiecki@op.pl

Adriana Loiodice – absolwentka nauczania języka włoskiego jako obcego Uniwersytetu Języków Obcych „Aldo Moro” w Bari (Włochy), doktorantka w Katedrze Międzynarodowych Studiów Polskich Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Ukończyła Podyplomowe Studia Kwalifikacyjne Nauczania Kultury Polskiej i Języka Polskiego jako Obcego. Prowadzi zajęcia lektorskie z języka polskiego i włoskiego na różnych poziomach zaawansowania. Współpracuje ze Szkołą Języka i Kultury Polskiej UŚ – uczy języka włoskiego w szkołach podstawowych, gimnazjalnych oraz liceum. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół relacji polsko-włoskich. Interesuje się przede wszystkim historią nauczania języka polskiego we Włoszech oraz recepcją literatury polskiej na Półwyspie Apenińskim. Adres e-mail: adriana.loiodice@gmail.com

Wioletta Wilczek – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa. Adiunkt w Zakładzie Historii Języka Polskiego Instytutu Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Absolwentka filologii polskiej i kulturoznawstwa. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół lingwistyki płci, socjolingwistyki, polszczyzny śląskiej, lingwistyki kulturowej i języka Internetu. Autorka monografii *Polski język motoryzacyjny początku XXI wieku (na materiale portali hobbyistycznych)* (Katowice 2016) oraz współredaktorka (wraz z Joanną Przyklenk) 6. tomu *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii* (Katowice 2016). Adres e-mail: wiolettawilczek@gmail.com

Magdalena Wojtyka – magister filologii polskiej, doktorantka w Instytucie Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania naukowe: historia języka polskiego, gramatyka historyczna, semantyka. Adres e-mail: magdawojtyka@gmail.com

Na okładce i stronach działowych wykorzystano zdjęcia z:
<https://www.freepik.com/free-photos-vectors/food>
<https://www.freepik.com/free-photos-vectors/background>

Redakcja: DARIA DĄBROWSKA-GRUCLIK
Projekt okładki: ANNA GAWRYŚ
Redakcja techniczna: MAŁGORZATA PLEŚNIAR
Korekta: AGATA SOWIŃSKA
Łamanie: GRAŻYNA SZEWCZYK

Copyright © 2018 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3493-6
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3494-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 9,25. Ark. wyd. 9,0.
Papier offset. 100 g   Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin